

RELIGIOON JA SOTSIAALNE KONTROLL TÄNAPÄEVA KULTUURIRUUMIS

Anne Kull, Raul Tiganik

SISSEJUHATUS

Käesolevas artiklis on kasutatud mahukaid mõisteid – kultuur, religioon ja sotsiaalne kontroll. Need on metamõisted ning läbi ajaloo on nende kohta kirjutatud sadu raamatuid, uurimusi ja artikleid. Siinkohal hoidume käsitlemast kultuuri, religiooni ja sotsiaalset kontrolli kogu nende ulatuses. Vaatleme antropoloogiliselt vaid kitsast lõiku, nimelt religiooni ja sotsiaalse kontrolli võimalikku seost ja selle olemust tänapäevases kultuuriruumis.

Anthony Giddens nendib, et ei ole olemas kultuuri ilma ühiskonnata ja samas ei eksisteeri ükski ühiskond ilma kultuurita, enamgi veel, ilma kultuurita ei oleks me üldse need inimesed, kes me praegu oleme.¹ See tähendab omakorda, et kõik, mida me ühiskonnaliikmetena ühiskonnast teame, näeme ja tajume, on kultuurist läbi imbunud. Ükskõik millist kultuuri aspekti (nt keelt, poliitikat, soorolle, sotsiaalset kontrolli, sugulussuhteid jne) antropoloogiliselt uurides käsitleme seda kui õpitut ja jagatud inimkäitumist, mis on vaadeldav ja avalik. See tähendab, et me ei huvitu mitte üksnes sellest, mis on inimeste peas või südames, vaid ka sellest, mis on vaadeldav tegelikus kultuurisituatsioonis inimeste avalikus toimimises. Kultuuriteoreetikute huvid ulatuvad väikseimaist tarbeesemeist kuni arutlusteni tänapäeva kultuurisõdade üle, kusjuures olulisel kohal on omavahel konfliktis olevad kultuuriväärtused, sh usunditest kantud väärtused.² Arvestades asjaolu, et konformistliku käitumise

¹ Anthony **Giddens**, *Sociology* (Malden: Polity Press, 1998), 18.

² James Davison **Hunter**, *Culture Wars: the Struggle to Define America* (New York: Basic Books, 1991); James Davison **Hunter**, Alan **Wolfe**, *Is There a Culture War? A Dialogue*

vormid varieeruvad kultuuriti ning kultuur määrab ühiskonnaliikmete ja ühiskonnagruppide võimalused teatavaks elukorralduseks³, mõjutab kultuur ilmselt ka sotsiaalset kontrolli. Pole kahtlust, et usundid kuuluvad kultuuri mõistesse, seega tuleb järeldada, et ka sotsiaalne kontroll kui ühiskonna lahutamatu osa on religioonist mõjutatud. Laiemalt vaadates võib väita, et kultuuriruum, milles me oleme, määrab sotsiaalse kontrolli iseloomu ja vahendid, mida ühiskond kasutab sotsiaalse korra tagamiseks. Susanne Karstedt täpsustab: „Kriminoloogid on ühel meelel, et karistusõiguse ja formaalse sotsiaalse kontrolli puhul on otsustavad kultuurimustrid. [...] kultuuri väärtused ja praktikad määravad, milliseid tegusid peetakse kriminaalseks, milliseid sanktsioone võimaldab karistussüsteem, kuidas seadusrikkujatega toimitakse õigussüsteemi kõigil tasanditel. Kuritegu ja sotsiaalne kontroll on kultuurinähtused [...]”⁴ Kuigi vaatleme üksikuid konkreetseid uurimusi, on iga antropoloogilise kirjutise eesmärgiks siiski saada jälile millelegi üldisemale. Iga kultuur on unikaalne. Ükski kultuur ei ole tüüpiline või kogu inimkonda iseloomustav, ent igast näitest võib leida mõne viite üldistele kultuuri toimimise protsessidele. Samas on nii globaalse ulatusega ja sajandeid püsivad kultuurid kui ka kõige väiksemad subkultuurid sisemiselt pluralistlikud. Ideed, praktikad ja väärtused tähendavad kultuurikandjatele küll kindlaid asju, ent mitte ilmtingimata samu asju.

SOTSIAALNE KONTROLL

Sotsiaalne kontroll on väga mahukas üldmõiste, millele on raske anda lühikest määratlust. Sellest hoolimata oleme käesolevas artiklis lähtunud sotsiaalse kontrolli mõiste⁵ puhul Erich Goode'i lihtsast määratlusest: sotsiaalse kontrolli all mõistetakse ühiskonnaliikmete kasutatavaid mee-

on Values and American Public Life (Washington: Brookings Institution Press, 2006).

³ Giddens, *Sociology*, 23, 42.

⁴ Susanne **Karstedt**, „Comparing cultures, comparing crime: Challenges, prospects and problems for a global criminology” – *Crime, Law & Social Change*, 36 (2001), 286.

⁵ Sotsiaalse kontrolli mõiste autoriks peetakse Edward A. Rossi, kes väidetavalt võttis selle kasutusele 1901. aastal. Seega võime enam-vähem tuvastada sotsiaalse kontrolli mõiste vanuse – selle tekkeajaks peetakse umbkaudu XIX sajandi lõpuaastaid või siis XX sajandi algust (Claire **Taylor**, „The relationship between social and self-control” – *Theoretical Criminology*, 5 (2001), 375).

todeid, millega nad kindlustavad isikute kuuletumist kogukonnas kehtivatele normidele.⁶ Mõisteliselt tasandil jääb loomulikult lahendamata, mis ajahetkest alates on sotsiaalse kontrolli ja usundi seos teatud inimkoosluses tekkinud⁷, kuid ajalise määratlemise raskus ei vähenda nende ühisosa.

Sellal kui mõisteline külg tundub olevat üsna selge, on sotsiaalse kontrolli olemus aga sedavõrd keerulisem. Nimelt tuleb vahet teha sotsiaalse kontrolli kui ühiskonnas pidevalt toimuva protsessi ja sotsiaalse kontrolli kui teooria (olgu see siis sotsioloogiline või kriminoloogiline) vahel. Claude Lévi-Strauss on kirjutanud: „Mõtlemine areneb ja transformeerub praktilisel tegevusväljal: inimese mõtteviis kajastab tema suhteid maailma ja inimestega.”⁸ Kui see on tõepoolest nii, siis saame konkreetse uurija (antropoloog, teoloog, sotsioloog või kriminoloog) mõtteviisist lähtudes vaadelda sotsiaalse kontrolli fenomeni eri rõhuasetustega.⁹

Antropoloogilisest seisukohast käsitleme sotsiaalset kontrolli pigem ühiskonnasiseselt ja ka ühiskondade vahel toimuva protsessina, mis on oluline just oma kulgemises, ehk vaatleme inimesi sotsiaalse kontrolli masinavärgi sees. Seda võib käsitleda ka oma sotsiaalset keskkonda kontrolliva inimese uurimisena. Kriminoloogiahuvilise ja miks ka mitte sotsioloogi vaatluse taustaks oleks eelkõige Emilé Durkheimi teooria,¹⁰ mille edasiarendajateks on olnud XX sajandi teisel poolel Travis Hirschi ja Michael Gottfredson ning paljud teised. Religiooniantropoloog või teoloog võiks aga end tabada mõtiskluselt religiooni rolli üle inimkäitumise suunajana ning religiooni kui väärtuste kandja mõjukuse üle kultuuri-ruumis. Kuigi kõigis kultuurides ja religioonides ei ole formaliseeritud ja abstraktseid õigust ja õiglust käsitlevaid traktaate, on kõigis kultuurides kas implitsiitsed või eksplitsiitsed normid ja mudelid, mis määravad selles

⁶ Erich **Goode**, *Deviant behavior* (Upper Saddle River: Pearson Prentice Hall, 2005), 41.

⁷ Selleks võib pidada tabu fenomeni tekkimist ühiskonnas, kuid võimalik ka, et see langeb varasemasse ajajärku ehk tabueelsesse perioodi.

⁸ Claude **Lévi-Strauss**, *Metsik mõtlemine* (Tallinn: Vagabund, 2001), 387.

⁹ Martin Innes väidab oma raamatus „Understanding Social Control”, et sotsiaalse kontrolli kontseptsiooni on kasutatud ning arendatud lisaks sotsioloogiale, kriminoloogiale ning antropoloogiale paljudes eluvaldkondades, nagu näiteks poliitilistes teadustes, sotsiaalpsühholoogias ja isegi geograafias (Martin **Innes**, *Understanding social control* (Berkshire: Open University Press, 2003), 15).

¹⁰ Peab aga märkima, et on oluline eristada sotsiaalse kontrolli kui teooria arengut läbi ajaloo ja sotsiaalse kontrolli kui protsessi arengut, sest ilmselgelt ei saa väita, et enne teooria sündi sotsiaalset kontrolli ei eksisteerinud.

kultuuris aktsepteeritud käitumise. Religioon ei ole ainus reeglite ja normide allikas, aga nii mõnegi antropoloogi, näiteks Bronislaw Malinowski järgi funktsioneerib religioon ühiskonna „asutamisüriku” või konstitutsioonina, normide kehtivuse tagajana.¹¹ Ühiskonnad on kahtlemata huvitatud korrast ja tasakaalust, ent olulist rolli mängivad sotsiaalses tegelikkuses ka korratus, korra rikkumine, reeglitest üleastumine ja korra pea peale pööramine, millega kaasnevad pinged, kahemõttelisused ja keerukad probleemid.

Miks aga sotsiaalse kontrolli teooria tekkis ja sai populaarseks just XX sajandil ja eriti selle teisel poolel? Sellele küsimusele pole head ja ainuõiget vastust. Üks võimalikest on, et inimühiskond oli jõudnud oma arengus faasi, kus sotsiaalne kontroll teadvustus kui kahanema hakkav nähtus. Eks ikka märgatakse asja, millest nappus käes. Francis Fukuyama nendib samuti, et sugulasühenduste kui ühiskondliku institutsiooni nõrgenemine, mis oli kestnud üle kahesaja aasta, kiirenes kahekümnenda sajandi teisel poolel, ja kuigi pole tõendeid, et inimesed suhtleksid üksteisega vähem, on sidemed vähem püsivad ning samas pealiskaudsemad, hõlmates väiksemaid inimrühmi.¹² Esialgne sotsiaalne kontroll oli ju üles ehitatud just nimelt kogukondadele ja paljuski sugulasühendustele. Kindlasti mõjutas protsessi lisaks eelnevale ka ühiskonna jätkuv sekulariseerumine. Muidugi tuleb mõista, et traditsioonilistes ühiskondades ei saanudki väline sotsiaalne kontroll tugevalt teadvustuda, sest olles küll olemas, ei sekku- nud see märgatavalt inimeste igapäevaellu. Antropoloog Ruth Benedicti toodud näide illustreerib seda ilmekalt: „Ameerika indiaanlased ütlevad mõnikord: „Vanadel aegadel polnud võitlust jahimaade ega kalastamis- kohtade pärast. Ei olnud seadust, kõik tegid, mis oli õige.” See lause teeb meile selgeks, et neil vanadel aegadel ei tundnud inimesed end olevat allu- tatud väljastpoolt, kusagilt mujalt tulevale sotsiaalsele kontrollile.”¹³

¹¹ Bronislaw **Malinowski** ja Robert **Redfield**, *Magic, Science and Religion and Other Essays* (Boston: The Free Press, 1948), 36 jj.

¹² Francis **Fukuyama**, *Suur vapustus* (Tallinn: Tänapäev, 2001), 16. Sellegi väite on elu juba ümber lükanud: uus sotsiaalmeedia (Facebook, Orkut, blogosfäär jne) loob kiirelt kasvavaid ja tihti eeskätt kvantiteedile orienteeritud kooslusi: teiste inimeste tähelepanu otsitakse aktiivselt (neile antakse hüperlingid) ja edukust mõõdetakse klikkide arvuga. Arusaadavalt on netikogukondade sotsiaalne kontroll aga piiratud ulatusega.

¹³ Ruth **Benedict**, „The individual and the pattern of culture” – *Anthropology in theory: Issues in Epistemology*. Ed. Henrietta Moore, Tom Sanders (Malden: Blackwell Publishing, 2006), 78.

Võib möönda, et lõpptulemusena on sotsiaalne kontroll suurem kui tema üksikute agentide¹⁴ või aktiivsete jõustajate summa. Selle põhjuseks on asjaolu, et resultaatid lisandub väga raskesti mõõdetav nähtus, mida on keeruline defineerida ja mille tähistamiseks F. Fukuyama kasutab mõistet „ühiskondlik kapital”. Tõhusa sotsiaalse kontrolli puhul võib rääkida ka sellega kaasnevast turvatundest, mis on subjektiivne mõõde ja avaldub vaid ühiskonnaliikmete arvamustes. Fukuyama arvates võib mõistet „ühiskondlik kapital” määratleda kui mingi rühma liikmete ühiste mitteametlike väärtuste või normide kogumit, mis võimaldab neil teha koostööd, kusjuures oluline on vastastikune usaldus.¹⁵ Eks ole turvatunnetki peetud mõõtmisele mittealluvaks ning subjektiivseks suuruseks, mille kujundab paljuski isiku enda arusaam oma eksistentsi ohutusest, olgu siis kõne all kuritegevus või kas või tervishoiu-, kaitse- või tööhõivepoliitika.

KULTUURIRUUM KUI PIIRATUD VABADUS

Käesolevas artiklis ei otsi me kultuuri määratlusi¹⁶ ega loo uut arusaama kultuurist tervikuna, vaid nõustume Robert Bierstedtiga: „Kultuur on kompleksne tervik, mis koosneb ühiskonnaliikmete kõigist mõtlemise ja toimimise viisidest.”¹⁷ Meile on oluline täiendada eeltoodud veel Thomas Erikseni määratlusega: kultuur tähendab „oskusi, arusaamu ja käitumisvormi, mille ühiskonnaliikmed on omandanud”¹⁸. Seega võime nentida, et inimene, olles ühiskonna ja seal leviva kultuuriruumi liige, omandab ehk õpib elamisoskuse¹⁹ teda ümbritsevast kultuuriruumist ning selle tegevuse juures on suure tähtsusega informatsioonikandjate roll. Kultuuri informatsioonikandjateks võib pidada nii teisi ühiskonnaliikmeid, kooli,

¹⁴ Agentidena käsitleme politseid, kohut, perekonda, religiooni jne.

¹⁵ Fukuyama, *Suur vapustus*, 27.

¹⁶ Alfred L. Kroeber ja Clyde Kluckhohn loetlesid oma 1952. aastal ilmunud raamatus „Culture: A Critical Review of Concepts and Definitions” üle 160 definitsiooni. Aare Laanemäe väitel on neid tänaseks loodud umbes 400 (Aare **Laanemäe**, *Kultuurilugu* (Tallinn: Ilo, 2003), 11).

¹⁷ Robert **Bierstedt**, *The Social Order* (Tokyo: McGraw-Hill Kogakusha Ltd., 1970), 123.

¹⁸ Thomas H. **Eriksen**, *Small Places, Large Issues* (London: Pluto Press, 1995), 9.

¹⁹ Elamisoskuse all on käesoleva artikli autorid siinkohal silmas pidanud laia määratlust, mis hõlmab nii inimese tehnoloogilisi oskusi, vaimset poolt kui ka käitumist.

religiooni, raamatuid, arhitektuuri, kujutavat kunsti kui ka palju-palju muud. Inimene satub sündides juba olemasolevasse kultuuriruumi, ta ei loo seda algusest peale, ta õpib olemasolevaga toime tulema ning leiab oma elu jooksul silmaringi avardades, et kultuuriruumi on palju rohkem, kui ta neid jõuaks tundma õppida. Ühtlasi avastab ta, et koduses kultuuriruumis konformistlikuks peetud käitumine ei pruugi seda olla mujal, ehk Anthony Giddensi sõnusti on igal kultuuril „oma ainulaadsed käitumismudelid, mis näivad teistsuguse kultuurilise taustaga inimestele võõrastavad”²⁰.

R. Bierstedti määratluse järgi koosneb kultuur kolmest²¹ suurest komponendist: 1) ideed, mis hõlmavad näiteks religioosseid uskumusi, legende, müüte, kirjandust, folkloori jne; 2) kultuuriruumist tulenevad normid, millele meie käitumine on allutatud; 3) ainelised vahendid, nagu näiteks masinad, tööriistad, ehitised, kunstiobjektid jne.²² Samas täpsustab ta, et kultuuri kolme suure komponendi vahel on siiski kaks abikomponenti: ideede ja normide vahel asub ideoloogia ning normide ning materiaalse komponendi vahel asub tehnoloogia ehk tehniliste normide valdkond.²³

Inimene, sündides juba ees ootavasse kultuuriruumi, tegutseb kolme nimetatud komponendiga piiratud ruumis. Tema arusaamu mõjutavad seal olevad ideed, tema käitumist mõjutavad olemasolevad normid ning tema kasutuses olevad tehnilised hüved ja võimalused vastavad²⁴ täpselt kolmanda valdkonna arengule. Kui aga ühtset kultuuriruumi muudetakse vägivaldselt²⁵ ning uue kultuuriruumi ideede hulgast kõrvaldatakse religioon ja selle informatsioonikandjad²⁶, siis leiavad sündivad põlvkonnad end kultuurist, kus nad küll näevad tehnoloogilise komponendi esindajaid, näiteks kirikuid ja kloostrihooneid, kuid ideede ja nor-

²⁰ Giddens, *Sociology*, 23.

²¹ Varasema levinuima määratluse kohaselt jaotati kultuur kaheks suureks komponendiks: materiaalseks ja mittemateriaalseks kultuuriks.

²² Bierstedt, *The Social Order*, 148–161.

²³ *Ibid.*, 162–165.

²⁴ Võiks öelda, et kultuur tingibki leiutised. Uus leiutus sünnib vaid seal, kus kultuuriruum on valmis seda vastu võtma.

²⁵ Näiteks sotsialistliku revolutsiooni või okupatsiooniga Eesti näitel.

²⁶ Sel teemal võib lähemalt lugeda näiteks Riho **Altnurme**, *Eesti Evangeeliumi Luteriusu Kirik ja Nõukogude riik 1944–1949* (Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2001).

mide valdkonnast nad sellele nägemisele tuge ei leia. Religioon tõrjutakse inimteadvuse äärealadele ning edaspidi on neil inimestel väga raske ette kujutada, et religioon võiks kuidagi seonduda mõne teise kultuurivaldkonna tehnoloogilise komponendi esindajaga, näiteks vanglaga, ehk teisi öeldes: arusaam religiooni olulisusest sotsiaalse kontrolli protsessis on kaduma läinud. Religioonil pole enam ühiskonnas tegutsemisruumi sotsiaalse kontrolli agendina, sest teda pole selles uues kultuuriruumis ideede ja normide valdkonnas olemas. Kultuuris on oluline informatsioon, selle salvestamine ja edasikandmine – me tegutseme täiesti vabalt nendes raamides, mille kultuur on meile andnud. Vahest selle tõttu polegi selget seisukohta religiooni rollist sotsiaalses kontrollis,²⁷ et neid teadmisi pole edasi antud ja enamgi veel, neid fenomene pole viimase poole sajandi jooksul tõsiselt uuritudki ja uusi teadmisi välja töötatud.²⁸

Milline on religiooni kui sotsiaalse kontrolli agendi mõju õigusrikkumisele, käsitlemegi artikli järgmises alaosas.

RELIGIOONI MÕJU ÕIGUSRIKKUMISELE

Viimase poolesaja aasta jooksul on avaldatud arvukalt õigusrikkumise teemat käsitlevaid artikleid ja uurimusi ning tõenäoliselt veel enam on uuritud religioone nende värvikirevuses. Märgatavalt vähem leiame käsitlusi, kus need kaks sotsiaalset nähtust on koos vaatluse alla võetud, ehk religiooni mõjust õigusrikkumisele.²⁹ Osaliselt võib see olla tingitud asjaolust, et kriminoloogia juured on positivistlikus sotsioloogias. Tuleb

²⁷ Viimasel ajal on olukord Eestis siiski paranemas, sest religioonile on leitud oma roll kaplanaatides, samuti rehabilitatsioonis ning ohvriabis. Omaette teema on muidugi küsimus, kas selline rolli leidmine on olnud kehtiva kultuuriruumi loomulik areng või võib näiteks kaplanaatide loomise puhul näha taas jõuga kultuuriruumi muutmist. Niisuguseks arvamuseks võib anda alust ka EELK kodulehel olev tekst: „Eesti liitumise järel NATO ja Euroopa Liiduga on tekkinud ametkondades töökohad, mis on ette nähtud kas NATO või Euroopa struktuuride standardites. Üheks selliseks uueks struktuuriks on kaplanaat” (http://www.eelk.ee/diakoonia/y_kaplanaat.php 11. jaanuar 2010).

²⁸ Kultuuridevahelise (ingl *cross-cultural*) kriminoloogia üks eesmärke on kriminoloogia-teooriate transport teistesse kultuuridesse. Mõningal määral võib käesolevatki artiklit näha seda ülesannet täitmas, tuues siinsesse kultuuriruumi tagasi teadmisi, mis mujal on olemas, kuid on meie kultuuriruumist aastakümneid tagasi sunniviisiliselt eemaldatud.

²⁹ Kas ja kuidas mõjutab õigusrikkumine omakorda religiooni, on juba täiesti omaette teema ning seda käesolev artikkel ei käsitla.

tõdeda, et selliseid uurimistöid on siiski tehtud, kuid Eestis on neid üsna vähe kajastatud. Ilmselt võisid põhjused olla alguses poliitilised³⁰ ning hiljem avaldas mõju vastava teoreetilise ettevalmistusega teadlaste puudumine. Sestap käsitleme siinkohal lühidalt uurimusi ja järeldusi, mida on religiooni ning hälbekäitumise seoste tundmaõppimisel viimase viiekümne aasta jooksul tehtud mujal.³¹

Teemat ei ole võimalik alustada, märkimata Travis Hirschi³² panust religiooni ja kuritegevuse seoste uurimisse ning sotsiaalse kontrolli teooriasse. Oma esimeses suuremas uurimuses „Causes of Delinquency” (1969)³³, mida peetakse üheks tema teadustöö põhisuunaks, käitles ta ühiskonnas olevat korralagedust ja selle teket. Teooria põhiideeks on väide, et nõrgad sotsiaalsed sidemed (*social bonds*) võivad jätta üksikisiku liiga vabaks ehk kogukonnaga lõdvalt seotuks, mille tagajärjel võib ta asuda kaaluma kuriteost saadavaid hüvesid, kas siis reaalseid või näilisi. T. Hirschi vaatleb nelja tegurit, mis võivad kallutada isikut valima õigusrikkumise või õiguskuulekuse vahel: kiindumus, kohusetunne, kaasatus ja usk (usu mõistet tuleb siinkohal käsitleda laiemalt: olgu selleks veendumused ja tõekspidamised). Selle teooria järgi on inimene vähem aldis delinkventsele³⁴ käitumisele, kui ta on teistesse kiindunud: näiteks esmased kiindumuse objektid on vanemad, siis sõbrad-eakaaslased, õpetajad, usujuhid ja teised kogukonnas autoriteetsed isikud. Kohustus ehk pühendumine on õiguspärase käitumise ratsionaalne komponent. Üldiselt võib see ka osutada kartusele käituda õigust rikkuv viisil. Kui isik asub kaaluma pahateo kordasaatmist, siis peab ta ka arvestama võimalu-

³⁰ Siinkohal on autorid silmas pidanud Nõukogude okupatsiooni perioodi Eestis.

³¹ Siit ei leia viiteid konkreetsetele usunditele ning me ei anna hinnanguid eri usunditele ja nende kantud väärtustele. Samuti jääb käesoleva artikli käsitlusraamidest välja religiooni ja terrorismi teema, selle kohta võib lugeda näiteks Mark **Juergensmeyer**, *Terror In The Mind Of God: The Global Rise Of Religious Violence* (Berkeley: University of California Press, 2003).

³² Travis Hirschi sündis 15. aprillil 1935 Rockville'is (Utah, USA), seega oli tal 2010. aasta aprillis 75 aasta juubel.

³³ Travis **Hirschi**, *Causes of Delinquency* (London: Transaction, 2004).

³⁴ *Delinquent* (ingl k) – raskesti kasvatatav, hoolimatu; *delinquency* (ingl k) – kohusetundetudus, alaealise sooritatud õigusrikkumine. Seega, delinkventne on kohusetundetud käitumine, mis viib õigusrikkumisele. Kohusetunde puudumine aga iseloomustab sageli just alaealiste toime pandud kuritegusid. Enamik autoreid kasutabki delinkventsuse mõistet ainult alaealiste toime pandud õigusvastaste tegude käsitlemisel, kuid võimalik on ka teistsugune ehk laiem lähenemine, millel me praegu pikemalt ei peatu.

sega kaotada oma senise õiguskuuleka käitumisega kogutud n-õ investee- ring, sest kui tal on olnud varem positiivne reputatsioon, hea haridus, tore perekond, äri või töökoht, kannab ta õigusrikkumise avastamise korral märkimisväärset kahju.

Tegelikult annavad eespool nimetatud väärtused ühiskonnale ka justkui omamoodi garantii, sest isik, kellel on need väärtused olemas, käi- tub eeldatavasti õiguskuulekalt ega kaldu kiirelt otsustama kuritegevuse kasuks. Tal on seadust rikkudes rohkem kaotada kui võita.³⁵

Aktiivne tegutsemine ühiskonnas sobivaks tunnustatud valdkonda- des ehk kaasatus hoiab T. Hirschi arvates nii mõnegi inimese õigusvasta- sest käitumisest eemal. Tegutsemise valdkond pole piiratud, kuid tegevus peab olema ühiskonnas aktsepteeritud.³⁶ Usk või tõekspidamised eelda- vad teatud ühiste, sh religioonist tulenevate väärtuste süsteemi olemas- olu ühiskonnas. Inimene järgib sotsiaalseid norme parema meelega, kui ta ise usub neisse. Suurt rõhku asetas Hirschi vanemlikule kasvatusel kui põhilisele abivahendile lapse integreerumisel ühiskonda.³⁷ Siiski ei ole kõlbelised uskumused ja käitumine üksüheselt seotud. Enamik inimesi ei kiida valetamist või petmist heaks, aga isekatel motiividel ja soodsa situat- siooni korral võidakse sellest veendumusest taganeda. Teisest küljest, kõl- belised uskumused tugevnevad, kui nende eetiline ideaal leiab väljenduse seadusandluses.

Järgmine oluline uurimus, millele viitamata ei koostata peaaegu ühtegi vastavasisulist teadustööd, on Travis Hirschi ja Rodney Starki „Hellfire and Delinquency”³⁸, mis ilmus 1969. aastal, kuid spetsialistide

³⁵ Võimalike võitude ja kaotuste kohta on huvitava uurimuse koostanud Marek **Vahing**, *Tööjõumaksud ja nende mõju töö tasustamisele Eestis* (Tartu: Tartu Ülikooli majandus- teaduskond, rahanduse ja arvestuse instituut, majandusarvestuse õppetool, 2005), 49–54. Uurimuses käsitletakse esmajoonel tööjõumakse, kuid huvipakkuv on asjaolu, et valemi kujul on võimalik väljendada isikut ootavat tõenäolist kahju süüteo soori- tamisel. Edasisteks uurimusteks võib püstitada hüpoteesi, et selline valem on vahest rakendatav ka teistes eluvaldkondades, sh nendes, mis on seotud religiooniga.

³⁶ Tegevuse valdkond pole tõesti oluline, näiteks ollakse veendunud malemängu mõjust delinkventsuse pärssimisel, vt Don L. **Vandivier**, *The history of Michigan chess*. http://www.michess.org/webzine_200104/history.shtml 11. jaanuar 2010; vt ka Chess Federation of Canada (http://www.chess.ca/section_14.htm 11. jaanuar 2010).

³⁷ Kelly **Welch**, *Two Major Theories of Travis Hirschi*. <http://www.criminology.fsu.edu/crimtheory/hirschi.htm> 11. jaanuar 2010.

³⁸ Travis **Hirschi**, Rodney **Stark**, „Hellfire and delinquency” – *Social Problems*, 17/2 (1969), 202–213.

huvi pole selle vastu tänaseni raugenud. Hirschi ja Stark alustasid tõdemusega, et läbi aegade on eeldatud kiriku ja religiooni pärssivat mõju kuritegevusele. On esinenud juhtumeid, kus Ameerika kohtunikud on määranud alaealistele õigusrikkujatele „karistuseks” kohustuse käia teatud perioodi vältel, mõnest kuust kuni aastateni, kirikus peetavatel jumalateenistustel. Väidetavalt eeldasid need kohtunikud, et religioosel õppel ja kaasatusel on moraalsust arendav või tugevdav mõju ning et selle kaudu on võimalik kallutada alaealist õiguskuulekale käitumisele. Kahtlemata pole üllatav, et sellist seisukohta kohtab ka Eestis.³⁹ Intuitiivselt õige tundub oletada, et religioossed inimesed on seaduskuulekad, ja kui nad ei ole, siis tekib küsimus, kas nad pole mitte religioonist taganenud või kas religioon ise pole korrumpeerunud.

Religioosetel normidel on väidetavalt tähtis roll ühiskonnas toimivate normide kinnistumisel ning järgimisel. Hirschi ja Stark esitasid arvamuse, kuidas religioon sellisel juhul toimib: 1) religioon legitimeerib usu kaudu sotsiaalsed ning individuaalsed väärtused; 2) religioon tugevdab rituaalide abil väärtusi ja nendele pühendumist; 3) religioon ühendab väärtused isiku reaalse käitumisega lunastuse ning teispoolsuses ootava võimaliku karistuse kaudu.

Vastust aga vajab siiski küsimus, kas religioon suudab tänapäeva ühiskonnas tegutsevale isikule avaldada piisavat mõju, sundimaks teda loobuma kuritegelikust käitumisest. Vastus ei ole ilmselt ühene, sest kuigi leidub selle seisukoha pooldajaid, leidub ka arvamusi, et religioosusel ja õiguskuulekal käitumisel puudub seos. Hirschi ja Starki väitel kalduvad kriminoloogide läbiviidud uuringud näitama religioossuse ja delinkventsuse seose puudumist või siis vähest seost, samas aga teoloogide tööd pigem kinnitavad teooriat, et religioon on võimas relv võitluses kuritegevuse vastu.⁴⁰

Uuringu vastuste analüüsimisel avastati, et religioosne tegevus enamasti küll soodustab moraalsete väärtuste aktsepteerimist või tekkimist, kuid arvnäitaja oli väike, s.t positiivne mõju on küll olemas, aga niivõrd minimaalne, et võib järeldada: kaasatusel kiriku tegevusse ei ole märgata-

³⁹ *Dokumente Eesti Kirikute Nõukogu kriminaalpreventiivsest tegevusest aastatel 1997–2002.* http://www.ekn.ee/dokumendid/2004/DokumenteEestiKirikuteNoukogu_krimprevist.pdf 11. jaanuar 2010.

⁴⁰ Hirschi, Stark, „Hellfire and delinquency”, 203.

valt mõju delinkventsuse vähendamisel. Samuti leiti, et kirikus käimine ei mõjuta kuigivõrd seadustele allumist ja võimule kuuletumist. Ka isikustatud Kurja uskumine ei vähenda riski toime panna õigusrikkumisi ning isikud, kes käivad kirikus iga nädal, ja isikud, kes kirikus ei käi, võivad üsna samasuguse tõenäosusega toime panna õigusrikkumisi.⁴¹

Hirschi ja Stark mõõnsid, et mõned uuringud on ka näidanud religiooni ja õiguskuuleka käitumise vahel teatud seose olemasolu, kuid need seosed on nõrgad. Ühtlasi leidsid nad, et sotsioloogiliste uuringute puhul on teatud konflikt: kui nende läbi viidud uuring oleks kinnitanud, et religioonil on kuritegevust pärssiv mõju, siis oleks neid süüdistatud mõttetu teadustöö kirjutamises, mis tõestab juba niigi ilmset. Kui töö aga satub olema vastuolus ühiskondliku arvamusega, mis ka käesoleval juhul juhtus, võivad autorid saada etteheiteid valede meetodite ja/või arvandmete kasutamises.⁴² Hirschi ja Stark võtsid oma uuringu kokku üpris karmide sõnadega:

Kiriku seos delinkventsuse pärssimisega on asjakohatu, sest kirik on läbi kukkunud ürituses kasvatada oma liikmetes armastust ligimeste vastu, ja lisaks veel seepärast, et usk teispoolsuses ootavasse naudingusse või piina ei kaalu üles ega hakka võib-olla kunagi kaaluma naudinguid ja piinu igapäevases elus.⁴³

Kuigi nimetatud autorid leidsid, et õigusrikkumise ja religioosse aktiivsuse vahel puuduvad tugevad seosed, järgnes nende uuringule puhangua uusi töid, mis omakorda keskendusid ülalmainitud seose otsimisele.

Paul Higgins ja Gary Albrecht kordasid samasugust uuringut *Atlas* (Georgia osariik, USA). Kuigi teadustöö avaldati 1977. aastal, kasutati valimi koostamisel 1970. aastal läbiviidud küsitluse materjale. Sedapuhku avastasid teadlased mõõdukalt tugeva negatiivse seose kirikus käimise ja delinkventse käitumise vahel. Uuringus eristati 17 liiki delinkventset käitumist ning kõik liigid näitasid delinkventset käitumist pärssivat

⁴¹ *Ibid.*, 205–211.

⁴² Vastuväitena võib kõne alla tulla ka teooria, mille järgi delinkventne käitumine on religioonile mitteomane valdkond ja tõeliselt religioosset isikud ei käitugi õigust rikkuvale viisil. Niisugune lähenemine lahendaks küll dilemma seoses vanglates viibivate isikutega, kes väidavad end olevat religioosset, kuid vähendaks religioossete isikute arvu statistikas märkimisväärselt, sest on väga raske leida kodanikku, kes poleks mõnda kehtivat normi rikkunud.

⁴³ Hirschi, Stark, „Hellfire and delinquency”, 213.

korrelatsiooniindeksit, mõnel juhul oli negatiivne seos tugevam, mõnel juhul nõrgem. Näiteks avastati religiooni nõrgim pärssiv mõju kodunt ärajooksmisele ja kaklemisele, tugevaim aga narkootikumide ja alkoholi tarbimisele ning vargusele.⁴⁴

Hirschi ja Starki uuringut kritiseerimata pakkusid Higgins ja Albrecht välja kolm põhjust, mille tõttu nende tulemused võisid eelkäijate omadest erineda: a) mõistelised erinevused, b) delinkventse käitumise moodsuse erinevus ja c) andmete kogumise piirkond ehk erinevused regiooniti. Lõppjärelendusena ei kummutanud nad Hirschi ja Starki väiteid, vaid mõnsid võimalust, et riigi eri osades võib seos kirikus käimisel ja delinkventsel käitumisel olla erineva tugevusega.⁴⁵

1983. aastal avaldasid Kirk Elifson, David Petersen ja Kirk Hadaway oma uurimistöö tulemused, mis käesoleva artikli autorite arvates näitavad Higgins'i ja Albrecht'i saavutatud tulemust teises valguses. Religiooni mõju delinkventsele käitumisele osutus väiksemaks, kui Higgins ja Albrecht olid järeldanud.⁴⁶ Elifson, Petersen ja Hadaway ei saavutanud enam nii märkimisväärseid tulemusi kui nende eelkäijad, kuid tuleb mõnda, et teatud moodsuse osas olid resultaadid kahtlemata väga mõjusad, näiteks marihuaana tarbimise puhul (mis tegelikult langeb põhimõtteliselt kokku Higgins'i-Albrecht uuringu tulemustega) või siis vanematele kuuletumise puhul. Uurimistööd aga jätkusid ning üha spetsiifilisemast vaatenurgast.

1983. aastal avaldasid Charles Tittle ja Michael Welch uurimuse „Religiosity and deviance: toward a contingency theory of constraining effects”, mis käesoleva artikli autorite arvates võib teatud määral kinnitada T. Hirschi seisukohti sotsiaalse seotuse ning ümbritseva kogukonna olulisusest käitumishälvete pärssimisel.

C. Tittle ja M. Welch tulid oma töös järeldusele, et religioossusel on suurim mõju inimese kui üksikindiviidi normikuulekale käitumisele juhul, kui ühiskonnas valitsevad neli tingimust: üldine normatiivne segadus, madal sotsiaalne integratsioon, üldiselt levinud madal hinnang kaasklaste või teiste ühiskonnaliikmete valmisolekule järgida sotsiaalselt akt-

⁴⁴ Paul **Higgins**, Gary **Albrecht**, „Hellfire and delinquency revisited” – *Social Forces*, 55 (1976–1977), 954.

⁴⁵ *Ibid.*, 957.

⁴⁶ Kirk **Elifson**, David **Petersen**, Kirk **Hadaway**, „Religiosity and delinquency” – *Criminology*, 21/4 (1983), 513.

septeeritud norme ning suhteliselt suur hulk mitteusklikke inimesi. Need neli tunnust võiksid iseloomustada ilmaliku ühiskonna organiseerimata-ust. Sellega seoses tekib aga küsimus, miks religioon siiski mõjutab individuaalset normikuulekust kõige rohkem ilmalikus ning organiseerimata kogukonnas. C. Tittle'i ja M. Welchi arvates on religioonil üksikisikule ja tema normikuulekale käitumisele suur mõju, kuid tuleb silmas pidada, et selline mõju pole ainuomane religioonile. Seega väidavad C. Tittle ja M. Welch, et religioossus mõjutab seaduskuulekat käitumist vaid sellistes suurtes ühiskondades, kus puuduvad mehhanismid, mis tavaliselt kuretegelikku käitumist piiravad.⁴⁷ Ühiskonnas või kogukonnas, kus piirangute tase on kõrge, võib individuaalset seaduskuulekust saavutada ka ilma religiooni või religioossuse abita. Seevastu madala piirangute tasemega ühiskondades võib individuaalne religioossus märkimisväärselt kaasa aidata normikuulekuse kasvule, andes moraalseid juhiseid käitumiseks keerulises või segases olukorras.⁴⁸

C. Tittle ja M. Welch esitavadki lõppjärelendusena väite, et individuaalse religioossuse suurim mõju käitumishälvete pärssimisel avaldub ilmalikus ja/või sotsiaalses plaanis korraldamata ühiskonnas, kus ühiskonnal puuduvad hoovad üldise seaduskuulekuse loomiseks.⁴⁹ Sisuliselt haakub see T. Hirschi teooriaga sotsiaalse seotuse olulisusest inimese hoiakute ja käitumise kujundamisel. Rada on küll teine, kuid suund sama.

Harold Grasmick, Robert Bursik ja John Cochran liikusid oma uurimistööga juba spetsiifilise käitumisliigi nüanssidesse ning vaatlesid religioossuse ja käitumusliku deviatsiooni vahelist seost maksude tasumise kaudu. Uuringu tulemused avaldati 1991. aastal artiklis „Render unto Caesar what is Caesar's: religiosity and taxpayers' inclinations to cheat”.⁵⁰ See oli nii ülesande püstituse, sihtgrupi valiku kui ka kasutatud analüütiliste terminite poolest üpris teravmeelne uuring. Varasemad uurijad olid näinud käitumishälvete piirajana teispoolsuses lubatavat/oodatavat hüvitust või karistust, mainitud autorid aga püstitasid hüpoteesi, et

⁴⁷ Charles **Tittle**, Michael **Welch**, „Religiosity and deviance: toward a contingency theory of constraining effects” – *Social Forces*, 61/3 (1983), 674.

⁴⁸ *Ibid.*, 675.

⁴⁹ *Ibid.*, 676.

⁵⁰ Harold **Grasmick**, Robert **Bursik**, John **Cochran**, „Render unto Caesar what is Caesar's: religiosity and taxpayers' inclinations to cheat” – *The Sociological Quarterly*, 32/2 (1991), 251–266.

religioossus toimib kuritegevust pärssiva tegurina häbi- ja piinlikkustunde kaudu. Nad täpsustasid, et need nähtused tuleb hoida lahus: häbi tuleneb isiku sisemisest tundemaailmast, piinlikkustunne on aga seotud inimese sotsiaalse tegevuse ning suhetega. Autorid loobusid alaealiste või noortega seotud delinkventse käitumise uurimisest ning keskendusid täiskasvanutele.⁵¹ Uuringu teemaks valiti aga maksud, sest väidetavalt on maksude valdkonnas rikkumised küllaltki levinud. USA maksuameti⁵² andmetel on umbes 12–25% maksumaksjatest esitanud valeandmeid vähemalt kord viie aasta jooksul.⁵³ Samuti ei saa maksude teema külmaks jätta usklikke, sest ka Piiblis on mitmes kirjakohas märgitud maksude tasumise kohustust.⁵⁴

H. Grasmicki jt uuringu tulemused näitasid järgmisi seoseid. Nii religioossuse tähtsusel inimese elus (sisemine aspekt) kui ka kirikus käimisel ehk jumalateenistustel osalemisel (väline aspekt) on mõlemal küllaltki tugev mõju maksupettuste ärahoidmisel.⁵⁵ Ka häbi- ja piinlikkustunne mõjutavad märkimisväärselt maksupettuse toimepanemise riski vähendamist. Ühtlasi tuldi järeldusele, et just sisemise häbitunde tekitamise kaudu mõjutab religioossus inimest positiivses suunas ning suurendab seaduste järgmist. Piinlikkustundel on mõnevõrra väiksem mõju.⁵⁶ Samuti leiti, et vanuse kasv on pöördvõrdelises sõltuvuses riskiga toime panna maksupettust, sest vanuse kasvades suurenevad nii piinlikkus- kui ka häbitunne.⁵⁷ Veel kord järeldati, et religioossus hoiab ära ebaseaduslikku käitumist, ning jõuti veendumusele, et religioossuse tähtsust (ehk isiku religioossuse sügavust) ning kaasatust kirikusse (ehk kirikus käimist) tuleb käsitleda eraldi, sest need on religioossuse eri dimensioonid, kusjuures nad mõlemad mõjutavad isiku käitumist ning võivad vähen-

⁵¹ Uuritavate hulgas oli 12,8% mitteusklikke, 8,2% katoliiklasi ja 79% protestante.

⁵² Meie maksu- ja tolliameti võrguleheküljel (www.emta.ee) puudub kahjuks samasugune statistika Eesti kohta.

⁵³ Jeffrey **Roth**, John **Scholz**, Ann **Witte**, *Taxpayer Compliance: An Agenda for Research* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1989). Viidatud artiklist Grasmick *et al.*, „Render unto Caesar what is Caesar’s”, 251–266.

⁵⁴ Mt 22:21, Mk 12:17 ning Lk 20:25. Ka Pauluse kiri roomlastele 13:1–7 rõhutab kohustust tasuda maksu.

⁵⁵ Grasmick *et al.*, „Render unto Caesar what is Caesar’s”, 259.

⁵⁶ *Ibid.*, 261.

⁵⁷ *Ibid.*, 262.

dada maksupettuste toimepanemise riski. Religioossuse tähtsus ning sügavus (ehk siis sisemine aspekt) ületab oma mõjult välist aspekti (ehk osalemist jumalateenistustel või muudel üritustel, mida saab kokkuvõtlikult nimetada kirikus käimiseks) ning häbitunde tekkimise oht kaalub üles hirmu piinlikkustunde ees. Niisiis on inimesele religioossuse puhul sisemine aspekt olulisem kui väline.⁵⁸

Käesolevas artiklis käsitletud materjalist nähtuvalt eksisteerib kindel seos religiooni ja käitumusliku deviatsiooni vahel (olgu see siis nõrk või tugev, aga seos on olemas). Väidet seose olemasolu kohta kinnitab veel kord ja kokkuvõtvalt Byron Johnsoni, Spencer Li, David Larsoni ja Michael McCullough' läbi viidud metauuring, mille kohaselt religioossus pärssib üldjuhul normivastast käitumist.

Uuringus kasutati teadusajakirjanduses ajavahemikus jaanuarist 1985 kuni detsembrini 1997 avaldatud teadustöid religiooni mõjust delinkventsusele. Kokku leiti 40 artiklit, mis olid uuringus püstitatud eesmärgi kohaselt analüüsitavad. Vaid ühes neist jõuti järeldusele, et religioon avaldab kuritegevust soodustavat mõju. 75% töödest näitavad kuritegevust pärssivat mõju ja 25% sisaldavad varieeruvaid tulemusi. Numbrilised näitajad on küllaltki selged, kuid ei saa väita, et päris ilma kahtlusteta, sest siiski suur osa (25%) teadlasi on saanud uurimistöoga andmeid, mida ei saa üheselt tõlgendada.⁵⁹

Kahtlevat seisukohta toetab ka Rodney Stark oma artiklis „Religion as context: hellfire and delinquency one more time”⁶⁰, milles ta väidab, et otsides lõplikku vastust küsimusele, kas religioonil on delinkventsust pärssiv mõju või mitte, ei saa rahulduda vastusega, et mõnikord on ja mõnikord mitte. Kui niimoodi väita, siis peaksime need mõned korrad suutma ka tuvastada ning väiteid kinnitada. Näiteks Californias ja Oregonis (USA) on negatiivset korrelatsiooni tuvastada püüdnud uuringud läbi kukkunud, kuid samas on seda leitud teistes regioonides. Oma uuringule tuginedes väidab Stark, et religioossed inimesed kalduvad siiski vähem delinkventselt käituma kui mittereligioossed isikud, kuid üksnes kogu-

⁵⁸ *Ibid.*, 263.

⁵⁹ Byron **Johnson**, Spencer **Li**, David **Larson**, Michael **McCullough**, „A systematic review of the religiosity and delinquency literature” – *Journal of Contemporary Criminal Justice*, 16/1 (2000), 42 j.

⁶⁰ Rodney **Stark**, „Religion as context: hellfire and delinquency one more time” – *Sociology of religion*, 57/2 (1996), 163–173.

kondades või ühiskondades, kus enamik inimesi on religiooselt aktiivsed. Sellega seoses soovitab R. Stark loobuda ideest, et religioon on üksikindiviidide primaarne tunnus, pigem on religioon sotsiaalne struktuur grupi väärtuse mõttes. Religioon soodustab seaduskuulekat käitumist vaid siis, kui tal on kindel heakskiit enamuse hulgas. Kui religioosne isik suhtleb grupiga, milles ta on ainuke religioosne isik, lähendab grupi ükskõiksus religiooni suhtes tema religioossuse, kusjuures religioossus muutub sel juhul sügavalt isiklikuks dimensiooniks, mis võib aeg-ajalt leida väljapääsu vaid osalemises pühapäevastel jumalateenistusel või isiklikus palves. Samuti peab Rodney Stark sotsioloogiliste uuringute puhul oluliseks regiooni eripära ehk geograafilise asukoha arvestamist: seosed religioossuse ja delinkventsuse vahel on üldjuhul piirkonniti erinevad.⁶¹

Lisama peab veel, et uuringud vajavad täpsust. Varasemates uuringutes on religioossust defineeritud küllaltki üldiselt ning selle all on käsitletud vaimust, andestamisvalmidust ja pühendumust religioossetele toimingutele ehk eelkõige kirikus käimist. Hilisemates uuringutes on religioossuse oluliste näitajatena (ilmselt ei vaibu vaidlused religioossuse tunnuste üle kunagi ning puhkevad ikka ja jälle uute teadlaste pealekasvuga) loetletud järgmised kuus valdkonda: 1) osavõtt religioossetest tegevusest, 2) jumala tähtsus ja tähendus iseendale, 3) kuulumine teatud usundi või usulahu juurde, 4) palvete perioodilisus ja tihedus, 5) pühakirjaga seotud õpingud, 6) religioosne aktiivsus väljaspool kirikut.⁶²

Raskused kerkivad esile ka siis, kui defineeritakse õigusrikkumise mõistet ja asetatakse see ankeetide lakoonilisse keelde. Paljud uuringud käsitlevad õigusrikkumist ankeetküsitlustele vastajate n-ö puhtsüdamliku seaduste eiramise ülestunnistuse abil. Siit tulenevalt võib tekkida põhjendatud kahtlusi küsitletud isikute avameelsuses ning valmiduses vastata küsimustele, mis võivad tekitada häbitunnet või sunnivad inimest meelde tuletama sündmusi, mille toimumist ei tunnista või olla parema meelega iseendalegi. Näiteks esinevad ankeetides küsimused varguste ja vägivallakuritegude kohta, narkootikumidega seotud kuritegude ning narkootikumide tarbimise kohta ja veel palju muudki, mille tunnis-

⁶¹ *Ibid.*, 163–173.

⁶² Calvin O. Butts, George B. Stefano, Gregory L. Fricchione, Elliott Salamon, *Religion and its effects on crime and delinquency*. http://www.medscimonit.com/abstracted.php?level=4&id_issue=1014 11. jaanuar 2010.

tamine isegi anonüümses ankeedis nõuab teatud julgust.

Kätte on jõudnud XXI sajand, kuid Emilé Durkheimi ja Travis Hirschi rajatud tee pole veel rohtu kasvanud, pigem vastupidi. Kuigi pole leitud kindlaid vastuseid religioossuse ning õigusvastase käitumise seose (ehk siis kas religioossus võib kuritegevust vähendada või soodustada) kohta, on peale kasvanud uued põlvkonnad teadlasi, kes peavad seda teemat huvitavaks, ning uurimine jätkub.⁶³ Kahjuks tuleb nentida, et seniste uurimismeetoditega saadud tulemused jäävad mitmeti mõistetavaks-tõlgendatavaks. Kas käesoleval sajandil õnnestub uurimismeetodeid ja teooriaid täiustada, pole täna veel selge. Uute uuringute tegemisel võib hüpoteesina lähtuda ideest, et peale R. Starki viidatud geograafilise mõju valimitele (ning lõpuks uurimistööde tulemustele) on veel üks muutuja – see muutuja on ilmselt aeg ise. Kui erinevad geograafilised asukohad mõjutavad valimit, siis peaks seda tegema ka aeg, sest ilmselgelt on ühiskonnad ise muutumises ning ideed, mis ei kõitnud inimesi XX sajandi 60. või 70. aastatel, muutusid tähtsaks 90-ndatel, ning võimalik, et XXI sajandil on nad üldse unustuse hõlma vajunud. Kuidas aga neid muutujaid omavahel siduda ja uuringutes arvestada ning kuidas nad mõjutavad tulemusi, seda peavad näitama järgmised uurimistööd.

LÕPETUSEKS: KAHTLUSI POLE, KÕHKLUSED JÄÄVAD

Usundid ei kao, see on väljaspool kahtlust.⁶⁴ Maailm muutub, inimesed ja usundid selle sees samuti – ka selles pole kahtlust. Sotsiaalne kontroll jääb inimkonda saatma, kuni eksisteerib viimane kogukond. Ilmselt saab veel loetleda märksõnu, milles meil pole kahtlust või vähemasti milles meil pole tänases kultuuriruumis elades otstarbekas kahelda, sest me ei suuda modelleerida ühiskonda ilma nendeta. Kuid samas jäävad ka kõhklused:

⁶³ Vt näiteks Michael A. **Cretacci**, „Religion and social control: An application of a modified social bond on violence” – *Criminal Justice Review*, 28/2 (2003), 254–277.

⁶⁴ Näiteks Bronislaw Malinowski nendib, et oma tegevuses, mis toimub ebakindlates tingimustes, vajab inimene positiivsust, edu ja lootust ning järjepidevustunnet ning kõike seda pakuvad religiooni dogmaatilised seisukohad ja kinnitused ning rahuldavad seega inimese vajadust kindluse järele (Bronislaw **Malinowski**, „The Group and the Individual in Functional Analysis” – *Anthropology in Theory: Issues in Epistemology*. Ed. Henrietta Moore, Todd Sanders (Malden: Blackwell Publishing, 2006), 98).

kui kaugemale läheb usund individuaalsete ja sisemiste kogemuste protsessis, kas usund kaotab oma viimasegi rolli sotsiaalse kontrolli fenomenis, milliseks kujuneb religiooni roll postmodernistlikus ja temale järgnevates kultuuriruumides – küsitavusi on rohkem, kui see meile meeldiks. Siinkohal jäävad need küsimused vastamata, sest käesoleva artikli eesmärgiks polnud vastata kõikidele küsimustele, vaid esitada käsitlus probleemideringist, mis kaasneb usundi ja sotsiaalse kontrolli koosluse uurimisega. Kas religioon suudab postmodernistlikus ühiskonnas efektiivselt teostada sotsiaalset kontrolli, sellele küsimusele saab vastata vaid tulevik. Religiooniantropoloogia saab aga kahtlemata olla meile abiks siiani üsna tundmatute fenomenide uurimisel.